

УДК 37.018.1'091.4[(520)

СВІТЛАНА ТОМАШЕВСЬКА-ПРЯДУН

Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

БАТЬКІВСЬКИЙ АВТОРИТЕТ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ: ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ А.С. МАКАРЕНКА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ЯПОНІЇ

Стаття присвячена дослідженню концепції А.С. Макаренка про роль батьківського авторитету у вихованні дітей. Автор коротко висвітлює процес поширення виховних ідей А. Макаренка в Японії, аналізує розроблену ним типологію батьківських авторитетів та з'ясовує специфіку їх проявів і сприйняття в японській родині.

***Ключові слова:** сім'я, виховний вплив, батьківський авторитет, істинний авторитет, фальшивий авторитет.*

Постановка проблеми. А.С.Макаренко – всесвітньо відомий педагог з неоднозначними поглядами і блискучими ідеями щодо теоретичного осмислення і практичної реалізації засад виховного процесу. Його концепції викликали значний резонанс у радянській і світовій педагогічній спільноті. Зокрема «Книга для батьків» неодноразово видавалась у багатьох країнах на всіх континентах. До досвіду Антона Семеновича зверталися і педагоги Японії – країни, яка з мінімальними витратами пододала повоєнну розруху і економічну кризу, за досить короткий проміжок часу досягла світової першості практично в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зберігши при цьому самобутню культуру і колорит, безумовний патріотизм і національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень. Ще за життя А.Макаренка і до нині його виховні ідеї викликають зацікавленість з боку українських і зарубіжних педагогів. В останні десятиліття над критичним осмисленням виховних концепцій Антона Семеновича працювали Повshedний А., Носаль А., Дічек Н., Зязюн І., Іванченко А., Фролов А. та ін., результатом праці яких стала поява сотень наукових праць з макаренкознавства. Дослідженням різних аспектів концепції родинного виховання займалися Ковальчук Л., Стрельнікова Н., Щербань П., Альошкіна І., Хомишак О. та інші. Із зарубіжних, зокрема японських, авторів даній проблематиці присвятили свої напрацювання Т.Озаму, Т.Фудзі, О. Тоеда, К. Мотонорі, Х. Коцуіхі, Т. Зейцьо та ін. Та, попри багату джерельну базу, низка нюансів у педагогічній спадщині Макаренка залишаються ще не вивченими, у тому числі розвиток його концепцій у соціокультурних умовах різних народів світу.

Мета статті: розкрити процес популяризації педагогічних ідей А. Макаренка в японському суспільстві, проаналізувати розроблену ним типологію батьківських авторитетів та охарактеризувати специфіку їх проявів і сприйняття в атмосфері сімейних стосунків соціокультурного простору Японії.

Виклад основного матеріалу. Вперше твори А.С.Макаренка в Японії були видані в 1951-1952 роках (в 4 томах). А в 1954-1955 роках з'явилося доповнене дванадцятитомне видання, що включало й всесвітньо відому «Педагогічну поему». Протягом наступних десяти років тематичні збірки і окремі твори педагога виходили з японських редакцій ще 5 разів. У ці часи критичним аналізом і перекладом його праць японською мовою займався професор ряду університетів Японії, відомий освітній і громадський діяч Т. Ягава. Спираючись на виховні ідеї радянського колеги, він створив педагогічну концепцію особистості на протигагу західній диференціації за вродженими здібностями. Укладені ним збірки «А.С. Макаренко. Колективізм і педагогіка» (1960), «А.С. Макаренко. Твори»

(1965), «Макаренковедення» (1965) набули особливої популярності серед японської наукової спільноти [3, с. 85].

1970-ті роки ознаменувались знайомством японської громадськості з виховними концепціями А.С. Макаренка в перекладах і монографіях Т. Озаму, І. Задао, Х. Хіроші, Т. Фудзі, О. Тоеда, в критичних статтях К. Мотонорі, Х. Коцухі, Т. Зейцьо, І. Садао та ін..

На 1980-ті роки припадає третя шкільна реформа в Японії, метою якої було переорієнтування освітніх закладів на пріоритет виховання та посилення зв'язку між школою і сім'єю. У цей період твори Антона Семеновича, матеріали тематичних конференцій і окремі статті щодо його теорій видаються щороку. 1988 року в Японії на симпозіумі «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка в практиці виховання в СРСР і Японії» виховна концепція А.Макаренка, між іншим, була проголошена основою виховання сім'янина. К. Салімова в книзі «Сходження до успіху. Виховання в Японії: історія і сучасність» (Токіо, 1993р., російською мовою) зазначає, що в Японії праці Макаренка зацікавили не тільки педагогів, а й підприємців, керівників сфери господарювання і виробництва, громадських діячів і політичних лідерів [3, с. 148-149, 203].

Японці детально проаналізували виховні концепції А.С.Макаренка і вдало перенесли їх елементи на власний національний ґрунт, поєднавши зі споконвічними виховними традиціями, морально-етичними нормами і офіційними державними програмами. Зокрема це стосується проблеми сімейного виховання, особливо ролі батьківського авторитету, яка займає важливе місце в педагогічній системі Антона Семеновича і висвітлюється в ряді змістовних праць («Книга для батьків», «Лекції про виховання дітей», «Методы воспитания», «Семья и воспитание детей», «Воспитание в семье и школе» та ін.). З «Книгою для батьків» вперше громадськість Японії мала змогу ознайомитись в 1951 році. 1962 року праця була видана вдруге. Сьогодні ж вона входить до списку обов'язкової літератури для батьків.

А.С.Макаренко звернув увагу на проблему сімейних стосунків, маючи вже достатній навчально-виховний досвід і стійку сформовану педагогічну свідомість. Він завжди дотримувався ідеї виховання в колективі і через колектив, що також є основним принципом японської педагогіки. Відомо, що найближчим для кожної людини колективом є сім'я, вплив якої – це найпотужніший фактор у процесі формування, становлення і морально-ціннісної орієнтації кожної особистості. При цьому педагог виступає за створення багатодітних сімей – великого, дружного колективу, де діти з раннього дитинства набувають досвіду взаємної підтримки, вчаться спілкуватись, підпорядковувати свої інтереси загальним, а батьківська турбота і увага рівнозначно розподіляється між усіма дітьми.

Проводячи паралель з соціальними аспектами існування японського суспільства в різні історичні періоди, зазначимо, що тут завжди вважалась традиційною (а до кінця ХХ ст. ще й єдино прийнятною) багатодітна сім'я. Проте, слід підкреслити особливий статус старшого сина, який був майбутньою опорою і підтримкою. У дитинстві його найбільше пестили і балували, а пізніше, коли він переходив в стадію змужніння, ставились найбільш вимогливо, адже саме на його плечі лягала турбота про добробут всієї родини. Сина привчали до постійної фізичної праці, виховували силу духу. Його працю і вчинки ретельно контролювали і ставили підвищені вимоги до результатів діяльності та особисто прийнятих рішень. Поряд з цим всі члени родини виражали йому свою повагу і вдячність. Особливо це стосувалось молодших братів і сестер, за яких перший син також ніс відповідальність.

Макаренко ж неодноразово наголошував на рівноправності дітей і підкреслював важливість демонстрації батьками почуття рівноцінності по відношенню до всіх своїх нащадків. З появою його теоретико-методичних праць на теренах Японії, ситуація в підході до права старшинства практично не змінилась (у питанні дотримання традицій японці особливо скрупульозні), але інші діти досить швидко були зрівняні в своїх правах і обов'язках у родині.

Незмінним і вирішальним фактором на шляху до досягнення кінцевої мети виховання педагог вважає батьківський авторитет, що формується в очах дітей у процесі внутрішньосімейної взаємодії: під час споглядання за поведінкою батьків, стилем взаємин між батьком і матір'ю, їхніми відносинами з іншими людьми та завдяки здатності батьків до самовиховання й саморозвитку, демонстрації дітям якісних результатів зазначених процесів як фактів, що заслуговують на повагу і є позитивним прикладом для наслідування.

Разом з цим А. Макаренко здійснює психолого-педагогічний аналіз різних форм батьківського авторитету, пропонує власну класифікацію і характеристику «істинних» і «фальшивих» авторитетів, особливо виділяючи і розвінчуючи останні. Варто зазначити, що всі вони формуються в залежності від існування в родині одного з таких стилів внутрішньосімейних відносин, як авторитарний, ліберальний і демократичний. Розглянемо запропоновану педагогом концепцію, порівнюючи її з внутрішньо сімейними взаєминами й становищем батьків у традиційній та сучасній Японії.

Авторитарному стилю міжособистісних відносин в сім'ї притаманні постійна суворість, завищена вимогливість, категоричність і безапеляційність. У дітей він викликає моральний дискомфорт, стабільне почуття страху, фізичної незахищеності і повної беспорядності під тиском батьківських погроз, примусу, підганяння. Діти, що виховуються в авторитарних родинях, швидко впадають в апатію, відзначаються пасивністю, або ж навпаки – стають агресивними, грубими, лицемірними, постійно вдаються до брехні, протестують проти власних батьків і всього світу. До авторитарних Антон Семенович відносив авторитети придушення, резонерства, відстані і чванства.

Авторитет придушення характеризується існуванням моральної і фізичної жорстокості й терору батьків (зазвичай батька) по відношенню до дітей, а то й інших членів родини. Головним принципом тут постає виховання страхом, що врешті перетворює їх на безвольних, боязких, ледачих, забитих. Але за першої ж можливості у них виринається назовні внутрішнє озлоблення і бажання помсти, що проявляється в деспотичності і свавільності до ще слабших людей. Суміжною з авторитетом придушення, але менш агресивною формою є резонерство: нескінченні повчання, якими переповнене життя дітей. Батьки вважають за святий обов'язок постійно надавати дітям найрізноманітніші настанови, що зазвичай набувають форми примусів, викликають у них почуття меншовартості, апатію, приховану агресію по відношенню до вихователів-резонерів. Вбачаючи у повчаннях головну педагогічну мудрість, такі батьки насправді лише втрачають повагу в очах своїх нащадків.

До авторитарних належать також авторитети відстані, чванства і педантизму, засновані на прагненні батьків відокремити свої персони від дітей, продемонструвати свою вищість, своєрідну недоторканність й навіть ідеальність, яку дітям можна лише споглядати, але ні в якому разі не наближатись. Батьки дотримуються принципів бюрократичності і формалізму, навіть виступають у ролі начальства по відношенню до інших членів сім'ї. Для зведення контактів з дітьми до мінімуму їх часто передають на виховання старшому поколінню (бабуся, дідусь), або ж просто мало спілкуються, не допускаючи морального зближення. Замість очікуваного трепетного споглядання за авторитетними батьками і безумовного послуху, результатом такого стилю виховання стає повне відчуження і запусненість дитини, що супроводжується непослухом і бунтарством [2, с. 244-245].

Слід зазначити, що традиційному японському суспільству (епоха сьогунатів) завжди було притаманне деяке відчуження: у спілкуванні між членами родини чітко прослідковується певна віддаленість, навіть формалізм, але в той же час вони міцно поєднані нерозривними узами кровної спорідненості. Діти (навіть дорослі і одружені) ставляться до батьків не просто з великою шаную, а скоріше, як до вищестоящих осіб, начальства, а не як до рідних людей. Така позиція пояснюється віковичними традиціями суворої ієрархії взаємин, що незмінно побутує в японському соціумі. Традиційній родині самій по собі характерні деякі риси авторитарності: авторитет батьків (точніше найстаршого чоловіка – батька, діда) засновується на їх повній, беззаперчній і

неподільній владі над життям інших членів роду. Діти в цій системі займають найнижчу сходинку ієрархії, тому повинні мовчки підкорятися і сумлінно виконувати свої обов'язки. Виділити можна лише статус старшого сина (як вже зазначалось раніше), але навіть він не міг заперечити батькове рішення чи не виконати його волю. Діти за батьків молилися, їм кланялися, безумовно корилися, певною мірою обожнювали і при цьому тримали приписану традиціями дистанцію. Такий стиль внутрішньосімейних взаємин століттями передавався з покоління в покоління, не зазнаючи змін і не викликаючи будь-яких протестів, аж доки Японію накрила хвиля вестернізації в епоху Мейдзі (1868-1912 рр.).

Ліберальний (поблажливий) стиль внутрішньосімейних взаємин формується на основі надмірної любові, що характеризується безумовним всепрощенням і безмежною терпимістю батьків. А.С. Макаренко особливо виділяє тут фальшивий «авторитет любові», який вважає одним з найнебезпечніших. Педагог підкреслює, що постійно балуючи, залюблюючи дітей, обсіпаючи їх нескінченними ласками і поцілунками, при цьому не пред'являючи до них ніяких вимог і не допускаючи зі свого боку відмов чи заборон, батьки допускають одну з найбільших помилок виховання. Для таких вихователів Антон Семенович навіть визначив окремий термін – «педагогічні бестії» і підкреслював, що помилки їхнього впливу виправити найважче. З авторитетом любові тісно пов'язаний авторитет доброти. Єдина різниця: слухняність дітей викликається не пестощами і поцілунками, а лагідністю і практичною всездозволеністю. Проте, в обох випадках результат проявляється в розбещеності вихованців, які швидко переймають роль командирів у сім'ї.

Поряд з вище описаними існує ще й авторитет підкупу – один з найаморальніших видів сімейних стосунків, за якого любов і слухняність дітей просто купується подарунками й обіцянками батьків. Останні, не усвідомлюючи хибності таких взаємин, навіть не приховують факту надмірного потурання, а прямо заявляють «будеш гарно поводитись – куплю тобі...» і т.д. Діти швидко звикають до таких подарунків і надалі їхню увагу можна повернути лише підкупом. Ніякого реального авторитету такий стиль спілкування не викликає.

До хибних ліберальних авторитетів належить також фальшива дружба. На відміну від дружби істинної, заснованої на доброзичливості і повазі, даний вид насправді є звичайнісіньким панібратством, за якого діти ставлять себе на одному рівні з батьками, а то й вище; не відчувають і не демонструють їм належної пошани, а натомість повчають, керують, навіть насміхаються.

Наслідком всіх зазначених поблажливих взаємин є моральна розбещеність, неконтрольованість, недисциплінованість, безвідповідальність дітей. Вони швидко стають егоїстами і лицемірами, які підлаштовуються до людей і обставин задля максимальної власної вигоди [2, с. 246-247].

Найяскравішим результатом поблажливого стилю сімейних взаємин в Японії є феномен «дочка в коробочці» – «хако-ірі-мусуме». Цей вираз стосується дівчат, з якими батьки поведуться дуже бережливо, оточують надмірною опікою. У минулому столітті «хако-ірі-мусуме» (ще перекладають, як «домашня дівчинка») мали високу репутацію: такі доньки майже весь час проводили вдома, зазвичай займались рукоділлям (і досягали в цьому значних успіхів), а при сторонніх людях поводитись вкрай стримано, навіть лякливо [1]. У сучасній Японії – це невихована дівчина, якій ні в чому не відмовляють і дійсно залюблюють. Всі її бажання, вимоги, капризи і розваги сприймаються батьками як невинні пустощі і не ведуть за собою ніяких виховних заходів. У результаті у вже дорослої дівчини 20-25 років, а то й старше, залишається дитячий світогляд. Вона не пристосована до життя без батьківської опіки, що проявляється в капризах, істеричі в разі відмови виконати її забаганки, навіть у стилі одягу і дитячій манері розмовляти. Батьки ж зовсім не намагаються змінити ситуацію і часто донька залишається «в коробочці» мало не все життя. Японські психологи дослідили феномен залюблених дочок і виділили такі шляхи розвитку подій внаслідок усвідомлення дівчатами критичності свого становища:

– знаходять відряду в позиттивному наслідуванні молодіжного і надзвичайно популярного в Японії стилю Лоліта, зазвичай в особистому плані залишаються самотніми;

– виходять заміж і намагаються створити аналогічну «коробочку» для власних дітей;
– звертаються за психологічною допомогою в спеціальні служби чи вдаються до суїциду.

Демократичному стилю внутрішньосімейних стосунків, на протипагу авторитарному і ліберальному, притаманна помірна гнучкість і розсудливість. Тут авторитет батьків засновується на почутті міри у всьому (любові, настановах, заборонах та ін.), на їх трудовій діяльності, громадській активності, особистих якостях і принципових позиціях. Все це є позитивним прикладом наслідування для дітей. Саме в таких умовах формується істинний батьківський авторитет, який Макаренко поділяв на наступні види:

Авторитет істинної любові, що є протиставленням до фальшивого авторитету надмірної любові. Його суть полягає у здатності батьків створювати в сім'ї сповнену духовним теплом атмосферу і викликати в дітей справжню радість, при цьому не вдаючись до надмірної поблажливості, не нехтуючи власними і суспільними моральними принципами. Справжня любов, на думку Антона Семеновича, має бути розумною і вимогливою.

Саме на основі вимогливої любові формується авторитет вимогливості, який полягає в достатньому контролі за діяльністю і вчинками дітей. Такий контроль має на меті не лише перевірку сумлінності вихованців і формування у них почуттів обов'язку й відповідальності, а й повинен демонструвати останнім зацікавленість батьків їхнім життям, виражати довіру між ними.

Авторитет знання є протиставленням авторитету панібратства. Він передбачає формування між батьками і дітьми дружніх, довірливих стосунків, що формуються завдяки бажанню батьків брати безпосередню участь у житті їхніх нащадків, знати їхні інтереси і вподобання, успіхи і труднощі та ін.. Для повномірної реалізації даного виду авторитету батьки повинні перш за все опанувати базовий масив знань щодо загальних особливостей фізичного і соціально-психічного розвитку дітей різного віку і статі, аби за їх допомогою налагодити духовно-емоційний контакт у сім'ї.

Авторитет допомоги полягає у наданні дітям необхідних порад, вчасних настанов та помірного повчання. Батьки не повинні виконувати за дітей їхні обов'язки чи сварити за беспорядність (тобто вдаватися до ліберальних чи авторитарних методів), а мають створити умови, сприятливі для подолання дитиною наявних труднощів, набуття нею власного досвіду, вияву ініціативності і креативності, що забезпечує активний розвиток особистості.

Чи не найбільше цінується дітьми авторитет правди, що формується в результаті споглядання довірливих, чесних стосунків безпосередньо між батьками, дорослими й дітьми, між іншими членами родини й близьким оточенням. А. Макаренко підкреслює, що будь-яка брехня рано чи пізно стає очевидною. Це приносить не лише розлад у внутрішньосімейні взаємини, а й викликає духовні страждання у дитини, яка розчаровується у своїх батьках. Втрачену внаслідок брехні дитячу довіру дуже важко відновити. Крім того, спостерігаючи такі вчинки з боку дорослих, діти й самі вдаються до подібних.

Як показує практика, найважче батькам завоювати авторитет поваги, що ґрунтується на гуманістичній сутності виховання. Часто дорослим людям важко усвідомити, що дитина – це також особистість, яка розмірковує, переживає, набуває досвіду життєдіяльності, має власні погляди та ін. Кожен її крок приносить нові враження, знання, забезпечує соціальним досвідом. Тому слід сприяти дитині в її розвитку, бажанні до пізнання, виражаючи цим самим батьківську підтримку і повагу. Лише в обмін на істинну повагу до дитини батьки можуть розраховувати на взаємну повагу до себе [2, с. 248-250].

Таким чином, лише в демократично налаштованих сім'ях може сформуватися істинний авторитет. Батьки, які люблять і поважають своїх дітей, прислухаються до думки, розвивають самостійність суджень, показують приклад моральності, працьовитості, громадянськості, можуть розраховувати на аналогічну любов, повагу, розуміння й підтримку з боку дітей і, на думку А. Макаренка, бути впевненими у щасливому майбутньому своєї сім'ї.

Не можна безапеляційно заявляти, що в Японії існують такі чисто демократичні в нашому розумінні сім'ї. Слід підкреслити, що японський демократизм заснований на віковичних традиціях ієрархії взаємин, національній моралі і психології, а тому може не зовсім адекватно сприйматися представниками європейської чи американської спільноти. В основному сучасним сім'ям властиве статеве рівноправ'я, але між представниками старшого покоління (50-річні і старші) все ще зберігається патріархальність взаємин. Молодь (18-30 р.) все більше надає перевагу вільним (незареєстрованим) стосункам, що свідчить про кризу інституту сім'ї і відповідно кризу виховання. Поряд з цим у суспільстві виділяється значний прошарок родин (в основному представників середнього віку), що вдало синтезують етнонаціональні традиції з умовами й вимогами сьогодення, втілюючи в життя макаренківський ідеал батьківського авторитету.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. А.С. Макаренко стверджував, що істинний авторитет батьків, заснований на високій моральній, духовній і трудовій культурі самих батьків у поєднанні з вимогливою любов'ю до дітей, є основою і запорукою дійсно результативного сімейного виховання. Його прогресивні теорії, засновані на досвіді реального життя, набули світового поширення і стали особливо популярними на теренах Японії. Тут концепції Макаренка були впроваджені практично в усі сфери життєдіяльності суспільства. Дана стаття через обмежений формат не може розкрити в повному обсязі ті зміни, які відбулися в результаті вкорінення ідей Макаренка в соціокультурному просторі Японії. Ми торкаємось лише сфери сімейних взаємин (проблеми батьківського авторитету), залишаючи значний простір для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Загоруйко Н. Воспитание детей в Японии, или правда ли, что до 5 лет все можно? [Електронний Ресурс] / Наталія Загоруйко. – 2006. – Режим доступу: <http://yaonosite.com/67.html>
2. Макаренко А.С. Книга для родителей / Антон Семенович Макаренко. – К.: Радянська школа, 1987. – 384 с.
3. Фролов А.А. А.С.Макаренко в СССР, России и мире: историография освоения и разработки его наследия (1939-2005 гг., критический анализ)/ Анатолий Аркадьевич Фролов. – Н.Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006. – 417 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013

Томашевская-Прядун С.

Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, Украина

РОДИТЕЛЬСКИЙ АВТОРИТЕТ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ А.С. МАКАРЕНКО В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЯПОНИИ

Статья посвящена исследованию концепции А.С. Макаренко о роли родительского авторитета в воспитании детей. Автор кратко освещает процесс распространения воспитательных идей А.Макаренко в Японии, анализирует разработанную им типологию родительских авторитетов и выясняет специфику их проявлений и восприятия в японской семье.

Ключевые слова: семья, воспитательное воздействие, родительский авторитет, истинный авторитет, фальшивый авторитет.

Tomashevskya-Pryadun S.

Kirovograd State Pedagogical University, Ukraine

PARENT'S AUTHORITY IN UPBRINGING OF CHILDREN: PEDAGOGICAL CONCEPTS OF A.S. MAKARENKO IN SOCIAL AND CULTURAL SPACE OF JAPAN

The article is devoted to research of A.S. Makarenko's concept about the role of parent's authority in upbringing. The author shortly describes the spreading of A. Makarenko's upbringing ideas in Japan, analyzes his typology of parent's authorities and studies the specific of their manifestations and perceptions in Japanese family.

Keywords: family, upbringing influence, parent's authority, the true authority, the false authority